

Historia Scientiarum

Tudomány- és ipartörténeti folyóirat
Journal of History of Science and Industry

12. szám, 2014.

2004 és 2011 között a Műszaki Szemle folyóirat melléklete (1–9. szám), 2012-től önállóként (a 10. számtól).

Szerkeszti / Edited by

Kása Zoltán

Felelős kiadó / Managing Editor

Köllő Gábor

Kiadja / Editor

Erdélyi Magyar Műszaki
Tudományos Társaság – EMT
Societatea Maghiară Tehnico-
Științifică
din Transilvania
Ungarische Technisch-
Wissenschaftliche Gesellschaft in
Siebenbürgen
Hungarian Technical Scientific Society
of Transylvania

A szerkesztőség címe / Address

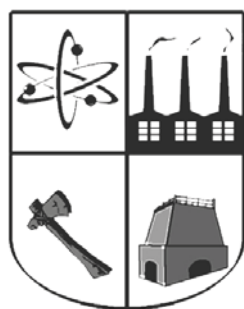
Romania
400604 Cluj, Kolozsvár
B-dul 21. Decembrie 1989., nr. 116.
Tel/fax: +40-264-590825, 594042
Levél cím: RO – 400750 Cluj, C.P. 1-
140.

Nyomda / Printing

Incitato Kft.

ISSN 2285-1984

ISSN-L 2285-1984

www.emt.ro

emt@emt.ro

Content – Tartalomjegyzék – Cuprins

Vályi Gyula budapesti meghívása

Gyula Vályi Invited to Budapest

Invitația la Budapesta a lui Vályi Gyula

Oláh-Gál Róbert, Veress-Bágyi Ibolya

3

Tudományos örökség átmentése – V. rész

Life and Activity of Some Hungarian Born Scientists – V.

Viața și activitatea unor oameni de știință de origine maghiară – V.

Szócs Huba László

8

Negyven éve hunyt el Gergely Jenő matematikus

Forty years after death of the mathematician Eugen Gergely

Patruzeci de ani de moartea matematicianului Eugen Gergely

Kása Zoltán

14

Bartha Gyula baróti matematikus Vályi Gyulához írt levelei

Letters of the mathematician Gyula Bartha to Gyula Vályi

Scrisorile matematicianului Gyula Bartha către Gyula Vályi

Oláh-Gál Róbert

25

Személyes emlékek Peter L. Hammerről

The Living Memory of Peter L. Hammer

Amintiri personale despre Peter L. Hammer

Vizvári Béla

34

A kiadvány megjelenését támogatta:

Bethlen Gábor Alap – Budapest

Vályi Gyula budapesti meghívása

Gyula Vályi Invited to Budapest

Invitația la Budapesta a lui Vályi Gyula

OLÁH-GÁL Róbert¹, VERESS-BÁGYI Ibolya²

¹Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Gazdaság- és Humántudományok Kar, Csíkszereda, e-mail: olahgalrobert@sapientia.siculorum.ro

²Eduțus Főiskola, Budapest, e-mail: veressbibolya@yahoo.com

Abstract

In this paper we would like to present three letters as sources. Two of them were written by József Suták, a Piarist priest and mathematics professor. The third is from Aurél Török, professor of medicine, rector of the Budapest University. The letters are about trying to win Gyula Vályi over to the University of Budapest. The aim of our writing is to demonstrate that in 1898 Gyula Vályi was considered one of Hungary's most eminent mathematics professors of the time.

Rezumat

În acest studiu vrem să prezentăm ca surse bibliografice trei scrisori. Două semnate de profesorul de matematică și preot piarist, József Suták și una de rectorul Universității din Budapesta, profesorul de medicină Aurél Török. Ambele scrisori atestă, că Gyula Vályi a fost invitat ca profesor la Universitatea din Budapesta. Scopul acestui studiu este de demonstra, că în anul 1898 Gyula Vályi a fost considerat printre cei mai reuțați profesori de matematică din Ungaria epocii respective.

Kivonat

Ebben a dolgozatban forrásközlésként ismertetni szeretnénk három levelet. Kettőt Suták József kegyesrendi áldozópap és matematikaprofesszortól, egyet pedig Török Aurél orvosprofesszortól, a budapesti tudományegyetem rektorától. A levelek arról szólnak, hogy Vályi Gyulát szeretnék meghívni a budapesti tudományegyetemre. Írásunk célja, hogy igazoljuk, 1898-ban Vályi Gyulát a korabeli Magyarország legjelesebb matematikaprofesszorai között tartották számon.

A régi kolozsvári egyetem, egyik legtekintélyesebb és legnépszerűbb professzora Vályi Gyula matematikus volt. Ennek több magyarázata is volt. Először is ő maga a kolozsvári egyetem hallgatója, tehetséges, szerény és visszahúzódó volt. Előtte a matematika professzorai, Brassai Sámuel és Martin Lajos, nem voltak szakképzett matematikusok, hanem polihisztor, színes egyéniségek. Így a matematikát nem tudták a kor megkövetelte színvonalon tanítani. Az elsők, akik valóban a XIX. század végi, európai szinten tudták a matematikát leadni, az Schmidt Ágoston piarista atya, Réthy Mór és Vályi Gyula voltak. Schmidt Ágoston Rostockban doktorált és néhány évet csak betanított a Kolozsvári Egyetemen, mint óraadó docens. Réthy kiváló fizikus és matematikus volt. Őt nagyon fiatalon, Eötvös Loránd és König Gyula tanácsára, Trefort Ágoston miniszter kinevezte Kolozsvárra az elméleti-fizikatanszék professzorának. Vályi Gyula Réthy felfedezettje és tanítványa volt, Vályi Gyula tudományos karrierjét nagyrészt Réthynek köszönheti. A kolozsvári matematikai- és természettudományi karnak viszont nem tetszett, hogy Réthy Trefort miniszter a nyakukba ültette az kar megkérdezése nélkül. Ugyanis Réthy komoly tudományos vitában állt Martin Lajossal, Martin variációs és repüléssel kapcsolatos dolgozatait illetően. Szénássy Barna szerint is a magyar akadémiai körök egyik leghevesebb tudományos vitája bontakozott ki Martin Lajos kontra Réthy és id.Szili Kálmán között. De Réthy Brassával is szembeszállt, azzal, hogy a Bolyai-geometriáról igen elismerően nyilatkozott. Köztudott, hogy Brassai a Bo-

lyai-geometriát agyémnek tekintette és 1897-ben az MTA Értesítője közölt egy Brassai dolgozatot, amiben Brassai a V. párhuzamossági posztulátum bizonyítását közölni vélte! Mivel Brassainak és Martinnak Kolozsváron óriási tekintélye volt, Réthy az első alkalmat megragadta, hogy a királyi József nádor Műegyetemre távozzon. De, akkor már sikerült Réthynek, hogy Brassai helyére Vályi Gyulát vigye, és Martin helyére megnyerje Schlesinger Lajost. A dolog érdekessége, hogy a Ferenc József Tudományegyetem legtekintélyesebb és legnépszerűbb matematikaprofesszora Vályi Gyula lett. Közel 30 évig volt az elemi matematikai tanszék vezetője, előadásait mindig papír nélkül, fejből tartotta és valóban világszínvonalon.

Vályi Gyula

Schmidt Ágoston

Réthy Mór

A Vályi-család kézirati hagyatékát a Kolozsvári Állami Levéltárban csak 2014. március 1-től sikerült e dolgozat egyik írójának 12 évi kérvényezés és igazgatói kihallgatások után kutathatóvá tennie. Így a mellékelt okiratok onnan származnak, és azt hivatottak igazolni, hogy 1898-ban Vályi Gyula tekintélye Budapesten is jelentős volt:

Az első levél írója Suták József, Bolyai János tér-tudományának – melyet a közvélemény közönségesen, csak Appendixnek nevez –, egyik első fordítója. Suták József Vályi Gyulának volt a tanítványa, és Vályinál is doktorált. Dolgozatának címe: *Az isoklin normálisok görbéinek meghatározása és alkalmazása a másodrendű felületekre*. Budapest 1891 (témavezető Vályi Gyula).

Szinnyei József életrajzi lexikona Suták Józsefről szóló szócikke:

Suták József

„bölcseleti doktor, kegyestanítórendi áldozópap és tanár, szül. 1865. nov. 5. Szabadkán; a gymnasiumba u. ott és Váczon járt. 1883. aug. 27. lépett a rendbe; azután két évig Nyitrán theológiát tanult, végre a kolozsvári egyetemen a tanári pályára készült. Ugyanott tett 1890. tanári vizsgát a mennyiségtanból és természettanból és a bölcseleti doktoratust. 1889. júl. 14. miséspappá szentelték föl. Tanár volt egy évig a rend szegedi főgymnasiumában; azóta pedig a budapestin működik. 1896. a budapesti tud. egyetemen a matematika magántanárává habilitálták; az Eötvös-kollegiumban vezető szaktanár.

Írt számos értekezést.

Munkái:

1. *Az isoklin normálisok görbéinek meghatározása és alkalmazása a másodrendű felületekre. Bpest, 1891.*
2. *A másodosztályú felületek általános elmélete. U. ott, 1895.*
3. *Bolyai János, Appendix Scientia spacii absolute vera exhibens. A tér absolut igaz tudománya. Előszóval, magyar fordítással és magyarázattal. Bolyai J. életrajzával Schmidt F.-től. U. ott, 1897.*
4. *Geometriai axiómák. U. ott, 1898. (Felolvasások a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályüléseiből 32.).*
5. *A fény elektromágnességi elmélete. U. ott, 1895. (A m. tud. Akadémia 1895 a Lukács Krisztina pályadíjjal jutalmazta).*
6. *Számтан a gymnasium, reál és polgári iskolák I., II., III. osztálya számára. U. ott, 1898 (2. átdolg. és jav. kiadás. 1900., 3. átd. és bőv. kiadás. 1903., 4. átd. és bőv. k., 1905., 5. kiadás 1906., 6. k. 1908. U. ott.).*
7. *Differential- és integrálszámítás elmélete. U. ott, 1900.*
8. *Algebra a középiskolák számára. U. ott, 1901. Két rész. (I. rész. A IV. és V. oszt. számára, 2. kiadás. U. ott, 1904., 3. kiadás 1908. II. rész a VI., VII. és VIII. oszt. számára, 2. kiadás 1908. U. ott).*
9. *A budapesti piarista főgymnasium ifjúsága könyvtári állományának címjegyzéke. U. ott, 1901.*

10. *A villamosság körébe tartozó újabb kutatások. U. ott, 1904. (Különny. a budapesti piarista gymnasium Értesítőjéből.)*
11. *A differential-egyenletek elmélete. U. ott, 1906”¹*

Most olvassuk Suták levelét:

Nagyságos Tanár Úr!

Itt küldöm a budapesti egyetemen megüresedett mennyiségtani tanszékre hirdetett pályázatot.

Miután a hangulat Nagyságod személye iránt igen kedvező – sőt azt mondhatom, hogy több részről óhajtják is, hogy Nagyságod kitűnő előadásai Budapesten hangozzanak el. Azért kérem Nagyságodat legyen szíves a hirdetett pályázatban részt venni, hogy – mint erősen hiszem Kondor utódjaként Nagyságodnak előttem igen becses személyiségét minél előbb üdvözölhessem.

Budapesten 1898. febr. 8.

Nagyságodnak kiváló tisztelője s hálás tanítványa Suták József, kegyesrendi tanár.

Budapest, 98.II. 3.

A második levél feladója Török Aurél orvosprofesszor, a tudományegyetem rektora

IV. Múzeum körút 4. sz.

Embertani Múzeum

Igen tisztelt Tanár Úr!

Amaz őszinte tiszteletnél fogva mellyel Ön iránt, mint hazám egyik kiváló tudósa iránt viseltetem, a következő egészen bizalmas természetű sorokat bátorodom intézni.

Kondor tanár elhalálozásával t. egyetemünkön az egyik matematikai tanszék megüresedvén, karunknak 21 szóval 15 ellenében a pályázat kiírása határozottatott el – a mely pályázatot mellékleve kívántam Önnek megküldeni.

Karunkban a többség Ön mellett foglalt állást, egy mindenestre hatalmilag nagy kisebbség ellenében, amely minden már hazai matematikus mellőzésével csakis Kőnig Gyulát akarta a megüresedett tanszékre meghívni.

Jóllehet Kőnig Gyulának hazánkban egy hatalmas baráti kör következtében főleg itt Budapesten túlságos híre van, mi akik Kőnig Gyulának a többi jeleseink teljes mellőzésével való meghívását elleneztek, teljes meggyőződésünk szerint Önt, sokkal komolyabb s ép azért a külső hivalkodást teljesen mellőző tudóst és nálánál a matematika széles ágazataiban járatos szakférfit tisztelünk, miért is hő óhajunk, hogy Önt a megüresedett tanszékre megnyerhessünk.

Kérem tehát – a kari többség kívánságának megfelelőleg a kiírt pályázatban résztvenni, igaz, hogy a meghívást ezúttal nem lehetett javaslatba hozni, de a pályázat által biztosítani akartuk, hogy vannak kiváló matematikusaink Kőnigen kívül és másodsor biztosítani akartuk azt a méltányos elvet – hogy a megürülő tanszékre első sorban testvér egyetemünk jelesei jöjjenek kérdésbe.

...

...természetünk – hatalmát, senki sem távozik el szívesen abból a körből ahol annyi tiszteletre és szeretetre tett szert, de itt egy nagyobb kötelesség előtt, hazánk tudományos felvirágoztatásának a kötelessége előtt kell meghajolni. Önnek hazánk központjában sokkal alkalmasabb és szélesebb tere nyílik tudományszakmájának művelésére; a magasabb cél erőinket is emeli, és bizonyos, hogy Ön, itt Budapesten sokkal nagyobb valószínűséggel fogja azon magasabb terveit megvalósítani – melyek Kolozsvárott csak a „pia desideria” korlátai közt mondhatnak. Kérem, egyszerű őszinteséggel, gondolkozzék, Önnek a haza iránt való kötelességeiről és győzze le amaz érzelmi mozzanatokot amelyek Önt Kolozsvárhoz kötik.

Sajnálattal tudom, hogy látása erősem meg van támadva, de ez a baj Kolozsvárott éppúgy fogja kézírásában akadályozni, mint akárhol másutt, s itt Budapesten még erre nézve is bizonyosan előnyt fog nyerhetni, mert a nagyobb számú hallgatók közt a valószínűség szerint inkább fog olyant találkozni, akire a szakértelmet igénylő írásait reábizhatja. Azon rajongó tisztelet, amellyel volt kolozsvári tanítványai Ön iránt táplálnak, itt Budapesten is fogja a tevékenységét kísérni.

Adja a jó Sors, hogy Önt karunknak megnyerhessük.

Íme ezt voltam bátor – mint kimondottan – teljes bizalmassággal Önnek becses tudomására hozni.

¹Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, mely elektronikusan is olvasható:
<http://mek.oszk.hu/03600/03630>

Kérem szíveskedjék elhatározását velem néhány sorban tudatni. Bocsánatot kérek rossz írásom miatt, én meg makacs csúszban szenvedek, miért is nem vagyok ura ujjaimnak.

Fogadja őszinte tiszteletem kifejezését

Híve: Dr. Török Aurél

Török Aurél (eredeti nevén Ponori Thewrewk Aurél) Pozsonyban született, 1842. február 13-án, és Genfben hunyt el 1912. szeptember 1-jén. A Magyar Tudományos Akadémia tagja (1892), egyetemi tanár, rektor és magyar királyi udvari tanácsos volt. A magyar orvosi-antropológia megteremtője, a magyar orvostudomány kimagasló képviselője.

És végül megint Suták József levele:

Nagyságos Tanár Úr!

Hozzám intézet levele egészen lehangolt. Mindazon által még nem vesztettem el a reményt, hogy Nagyságod a megüresedett tanszékre pályázni fog; mert az ok, melyet felhozott semmiféle körülmények között nem fogadható el. Ugyanis Nagyságodat a nagyobb hallgatóság éppen oly tiszteletben s szeretetben fogja tartani, mint tettük azt mi s teszik a mostani hallgatók is. S mondhatom, sőt biztosíthatom Nagyságodat, hogy a budapesti egyetemi hallgatók is Nagyságodat a lehető legnagyobb tiszteletben fogják tartani; nem csak azért mert ezeket eddig is művelt s mindenkivel szemben előzékeny fiatal embereknek tapasztaltam, hanem főleg azért, mert Nagyságodnak meg vannak mindazok a tulajdonságai, melyek a hallgatóságot tiszteletre indítják; mert az a mély tudomány, kitűnő előadások s minden hallgatójával szemben tanúsított jóindulat, mind oly tulajdonságok, melyek meghódítottak bennünket már akkor mielőtt Nagyságodat ismertük volna s mikor még csak az említett tulajdonságokat hírből ismertük s tiszteletük csak fokozódott, midőn tapasztaltuk, hogy Nagyságod a híreket messze túlszárnyalta.

Végül saját tapasztalatomból mondhatom, hogy jelenlegi hallgatói is éppen oly tisztelettel említik nevét, mint mi. Ugyanis az itt megfordult kolozsvári egyetemi hallgatók azt mondták, hogy Nagyságodnak s Farkas Tanár Úrnak előadási túlszárnyalják a budapesti egyetemi előadásokat.

Ezeket kívül megemlítem, még, hogy azokat a hátrányokat, melyeknek bekövetkezésétől Nagyságod tart, a budapesti egyetemen levő tisztelői mind elfogják hárítani s határozott ígéretet mondhatok, hogy mindazon ügyek elintézésében melyek Nagyságodnak szeméit vennék igénybe, nem csak, hogy segítségére lesznek, hanem már előre is gondoskodni fognak arról, hogy ebben a tekintetben Nagyságodnak minden gondját elűzzék.

S az az előzékenység, mellyel Nagyságod iránt viseltek, kizárólag annak tulajdonítható; mert a megüresedett tanszékre csakis oly embert akarnak ültetni, ki nemcsak eddigi tudományos működésével aratott minden oldalról elismerést, hanem aki egész életét a tudománynak szentelte.

Kérem tehát Nagyságodat, teljesítse az én s minden tisztelőinek azon forró kívánságát, hogy előadásait, melyeknek már a híre is Nagyságodnak oly nagy elismerést s rokonszenvet költött, Budapestre helyezze át.

Kiváló tisztelettel, hálás tanítványa: Suták József

Budapest, 1898. febr. 14.

Török Aurél

König Gyula

Vályi Gyula természetesen nem fogadta el Török Aurél rektor felkérését. Ő maga szembetegségére hivatkozott, de szeretett bátyját és Kolozsvárt sem szerette volna elhagyni. Továbbá tisztában volt Kőnig Gyula kimagasló tudósi habitusával, annak ellenére, hogy Kőnig akkoriban a Franklin Társulat elnöke volt és nem is óhajtott pályázni a tudományegyetemre. Vályi Gyula még egyetemi hallgató korában kapcsolatba került Kőnig Gyulával, mert már akkor jelentkezett egy dolgozatával a Kőnig által szerkesztett Műegyetemi Lapoknál. De számunka fontos és érdekes információ, hogy 1898-ban Vályi Gyulát a korabeli Magyarország legjelesebb matematikaprofesszorai között tartották számon!

Irodalom

1. Kolozsvári Állami Levéltár, Vályi-család hagyatéka. (Fond Familial Vályi)
2. Oláh-Gál Róbert: Az értől az óceánig: Réthy Mór (1846-1925) akadémikus élete és munkássága, MATI Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2013., ISBN 978-615-5365-04-1, 222 p.
3. Oláh-Gál Róbert: Schmidt Ágoston (1845–1902), Matematikai Lapok, 18. évf, 2. szám (2012) pp. 26–34.
4. Oláh-Gál Róbert—Sándor József: Brassai Sámuel, a kolozsvári egyetem első matematikaprofesszora, (Műszaki Szemle 2011., Nr. 54), Historia Scientiarum 8, pp. 9–17.
5. Oláh-Gál Róbert: Hogyan került Schlesinger Lajos Kolozsvárra? (Műszaki Szemle 2010., Nr. 50), Historia Scientiarum 7., 2010, pp.16–22.
6. Oláh-Gál Róbert: A Ferenc József Tudományegyetemen matematikából doktoráltak listája, Műszaki Szemle 2009., Nr. 46), Historia Scientiarum 6., 2009, pp.28–33.

A képek a Wikipédiából származnak.